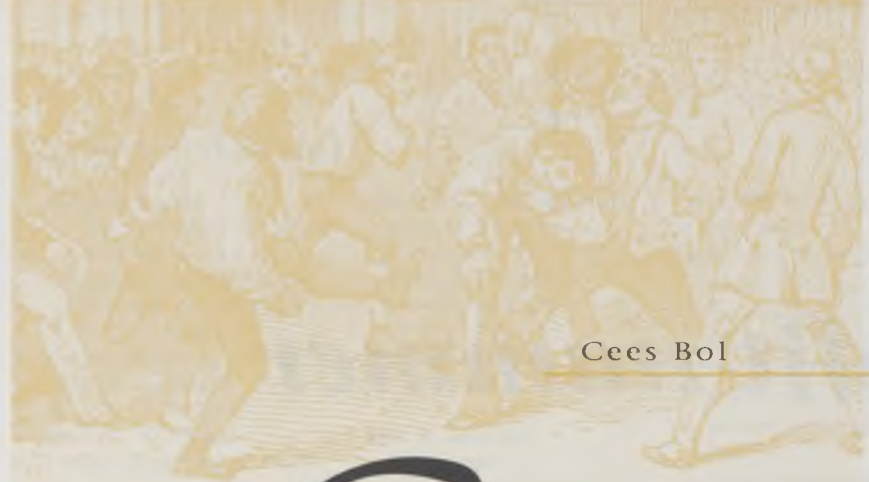

Cees Bol

Sport en geschiedenis

Om abstracte grote lijnen en historische verbanden duidelijk te maken zou je eens kunnen denken aan onderdelen uit de sportgeschiedenis. De auteur van dit artikel laat zien wat er allemaal vast kan zitten aan Olympische Spelen, Romeinse wagenrennen en spelregels van voetbal en rugby.

2

Een aantal jaren geleden is aan de tweedegraads lerarenopleidingen van overheidswege voorgeschreven een gedeelte van het curriculum te reserveren voor wat werd genoemd 'de cultureel maatschappelijke component' in de opleiding. Van ambtelijk jargon ontdaan bleek de bedoeling te zijn te voorkomen dat de aanstaande leraren hun opleiding zouden kunnen afmaken zonder zich om iets anders dan het eigen vak te hebben bekommerd. De vaksecties van de opleidingen moesten dus een aanbod ontwikkelen van thema's die ook voor (zoveel mogelijk) studenten van andere dan het eigen vak interessant zouden zijn. Daarmee kwamen zij in een situatie te verkeren te vergelijken met die van menige collega in het voortgezet onderwijs: hoe vang ik de aandacht van lieden die zich eigenlijk niet zo voor mijn vak interesseren? En hoe breng ik belangrijke historische noties over op een publiek met nauwelijks voorkennis?

Cees Bol is docent geschiedenis aan de Faculteit Educatieve Opleidingen van de Hogeschool van Utrecht.

Ik ben toen op de gedachte gekomen te onderzoeken in hoeverre de geschiedenis van de sport een zinnige ingang kan vormen om een onhistorisch publiek van waardevolle historische informatie te voorzien. Ik heb een cursus gemaakt waarin de min of meer georganiseerde massasport en zijn rol in verscheidene historische samenlevingen centraal staat.

Het zal duidelijk zijn dat je zo geen ononderbroken chronologie van het begin der tijden tot de jongste ronde van de Champions League kunt creëren: in grote delen van het verleden en in grote delen van de wereld is de rol van sport eenvoudig niet belangrijk genoeg. Maar bij samenlevingen waarin sport inderdaad een belangrijke maatschappelijke rol vervulde is het heel wel mogelijk er iets mee te doen.

De Klassieke Oudheid

We beginnen met de Griekse wereld en daarin natuurlijk met name de Olympische Spelen. De studenten nemen kennis van de feitelijke gang van zaken en de historische evolutie van de Spelen als zodanig, maar kunnen dat alleen begrijpen als enige fundamentele kennis omtrent de Griekse antieke samenleving wordt meegegeven. De politieke organisatie

van die samenleving in het poleissysteem, de religiositeit van de Grieken - de Spelen waren immers een religieus feest -, het ideaalbeeld van de Griek: kalokagathia, waarmee men de mens bedoelde die uiterlijke schoonheid en innerlijke deugdzaamheid in zich verenigt, en de rol van de vrouw (die immers volledig werd uitgesloten), komen zodoende ook aan de orde.

Een deels vergelijkbare, deels andere thematiek speelt bij het behandelen van de Romeinse circus en arena spelen.

De politieke organisatie komt in kort bestek ter sprake: de spelen waren immers mede een uitvloeisel van de pogingen van adel en keizer om het eigen politieke primaat te behouden. De ethiek bij de Romeinen en met name hun houding tegenover de dood behandel ik onder andere aan de hand van de bekende wagenrace uit de film *Ben Hur*, waarbij zoals bekend een aantal gewonden en in elk geval een dode vallen. Deze film geeft een vrij realistisch beeld van een wagenrace. Een enigszins realistische filmische weergave van de werkelijkheid van de arena spelen bestaat gelukkig niet, zij zou door een modern publiek niet worden verdragen!

Hanengevecht, ets uit 1759 door William Hogarth.

Ook de opkomst van het christendom en het effect ervan op de spelen maken deel uit van mijn sportgeschiedenis in vogelvlucht. Tertullianus vooral en ook Augustinus keerden zich heftig tegen met name de *furor circi*, de bloeddorstige razernij die zich van het arena-publiek placht meester te maken. De christelijke keizer Theodosius maakte in 393 een definitief einde aan de Olympische Spelen. Het is duidelijk dat de christelijke levensopvatting zich verzette tegen in elk geval deze vormen van ontspanning, althans voor diegenen onder ons die enige notie hebben van het christendom. Daartoe behoren grote delen van de huidige HBO studenten overigens allang niet meer!

Het voorland van de sport zoals wij die kennen

De hoofdthematiek van de cursus is echter meer contemporair en tracht het directe voorland van de moderne georganiseerde massasport in beeld te brengen.

Dat is te vinden in Engeland in de vorige eeuw. We bekijken eerst het recreatieve patroon van het nog hoofdzakelijk agrarische Engeland rond 1760, met name dan het gedeelte dat je als wedstrijd sport zou kunnen beschouwen. Dan blijkt dat er wel degelijk

zoiets bestond. Er waren wedstrijden op feestdagen, ter gelegenheid van kermissen, op de feesten van patroonheiligen. Regionaal verschilt het beeld nogal, maar overall is het aantal gelegenheden waarbij men de krachten op een of andere manier mat aanzienlijk. Bovendien bood de veel minder strakke dagindeling momenten van ook sportieve verpozing. En er was ruimte: in elk dorp was wel een commons en ook in de kleinere steden was er volop open ruimte.

Er waren tal van wedstrijdspelen, waarvan ik er maar enkele kan noemen. Een aantal herkennen we nog: cricket, golf, boksen werden beoefend zij het onder veel minder strikte regulering dan vandaag de dag. Typisch aristocratische bezigheden als paardenraces beginnen aan het einde van de achttiende eeuw hun publieke leven.

Een aantal andere wijdverbreide sportieve activiteiten zijn er nu niet meer: bull baiting, een aan een stevige stok vastgebonden stier werd belaagd door daartoe getrainde honden, die zich probeerden vast te bijten in de onderbuik of het geslacht van de stier en daarbij het risico liepen op de horens te worden genomen en de wedstrijd niet te overleven. Ook werd er gevochten

met de single stick, een lange, van een handvat voorziene stok. De bedoeling was elkaar aan het hoofd te verwonden en wel dusdanig dat het bloed rijkelijk vloeiende. Hanengevechten door zeer getrainde prijsdieren, op leven of dood, waren zeer populair en vormden de basis van een uitgebreid wedcircuit. En tenslotte waren er her en der wedstrijden met een bal, die wel met football werden aangeduid maar met het huidige spel vrijwel niets meer te maken hebben. Voetbalwedstrijden werden bijvoorbeeld gespeeld tussen hele dorpen of stadswijken onderling, waarbij ook wel dorpskerken als goals dienst deden. De wedstrijd was beslist als de ene groep de bal op wat voor wijze dan ook voorbij de goal van de andere partij had gewerkt.

Het kon hierbij, dat zal geen verbazing wekken, bijzonder ruw toegaan. Voor zover de wedstrijden organisatie behoeften of als er bijvoorbeeld prijzengeld mee gemoeid was, was er vaak sprake van patronage van lokale grondbezitters.

Veranderingen in het leefpatroon

Het hier beschreven recreatieve patroon is in de negentiende eeuw vrijwel verdwenen als gevolg van de

industrialisering en ermee gepaard gaande verstedelijking, en de verburgerlijking van de zeden die wij kennen als het victorianisme.

De industrialisatie nam zowel tijd als ruimte weg: het industriële proletariaat had zeker in de eerste eeuwhelft tijd noch ruimte voor wedstrijdssport en vond hoofdzakelijk in de kroeg ontspanning.

Het zedelijkheidsoffensief dat aan het einde van de achttiende eeuw werd ingezet bestreek een breed spectrum, het betrof niet alleen de omgangsvormen tussen de geslachten, maar ook de omgang met de gekleurde medemens (de antislavernij beweging), de alcohol en de dieren. Van 1787 dateert de Society for Effecting the Abolition of the Slave Trade, van 1812 de Society for the Suppressing of Vice, van 1824 de Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, van 1831 tenslotte de British and Foreign Temperance Society.

In tegenstelling tot de puriteinen in de 17de en 18de eeuw, die ongeveer dezelfde doeleinden nastreefden, boekten deze zedenhervormers belangrijke successen. Bullbaiting en hanengevechten werden gebrandmerkt als dierenmishandeling en zijn in de tweede helft van de 19de eeuw verdwenen (hoewel de hanengevechten clandestien nog enige decennia langer zijn doorgegaan). Opmerkelijk is natuurlijk dat de

vossejacht gewoon is door blijven gaan: de adellijke zeden bleken niet gemakkelijk te hervormen! De ruwe footballwedstrijden, die vaak gepaard gingen met dronkenschap en ordeverstoringen zijn eveneens in de tweede eeuwhelft verdwenen.

De Victoriaanse hervormingsgeest heeft dus veel geëlimineerd, maar er is ook een opbouwende kant. De grote industriesteden, hun excessieve, nauwelijks gereguleerde groei en het lot van hun armste bewoners werden in de jaren veertig een bron van zorg voor artsen, predikanten, romanciers en zelfs een enkele fabrikant. Het toenmalige waardenpatroon van de middenklasse had nauwelijks greep op het stedelijk proletariaat. Voor de victorianen zo essentiële zaken als het huwelijk en de geregelde kerkgang dreigden bij het proletariaat te worden vervangen door concubinaat en geregeld kroegbezoek. Hier lag een terrein voor zedelijke hervorming. Succesvol was men vooral door het benaderen van de jeugd: de Sunday Schools brachten de armste kinderen moraal en godsdienst bij, ordelijk gedrag en zindelijkheid en ook nog een beetje lezen en schrijven.

Ook de jeugd aan de andere kant van de maatschappelijke ladder kwam in aanraking met zedelijke hervorming. De public schools, waar de aristocratie zijn kinderen stalde, waren aan het

einde van de 18de eeuw bepaald geen toonbeeld van gedegen onderwijs: de jonge aristocraten gedroegen zich tegenover elkaar en tegenover hun opleiders uiterst vrijgevochten en niet zelden gewelddadig: de dichter Shelley klaagde later dat hij er bijna was vermoord!

De headmaster van Rugby, dr. Thomas Arnold, werd de geestelijke vader van een onderwijshervorming van de public schools, die grote invloed heeft gehad ook ver daarbuiten. Zijn systeem werd beroemd door de beschrijving ervan door oud-leerling Thomas Hughes in *Tom Brown's Schooldays*, het populairste jongensboek in het Engeland van de vorige eeuw.

Behalve een veel serieuzer curriculum richtte het optreden van de 'doctor' zich vooral op het aankweken van een geest van wat wel is genoemd "muscular christianity". Zelfbeheersing, eerlijkheid, loyaliteit, vaderlandsliefde zijn kernbegrippen. Muscular christianity stond zeker niet afwijzend ten opzichte van lichamelijke oefening en sport: de beschrijving van de football wedstrijd, waarvan de 'new boy' Tom Brown getuige is, werd een hoogtepunt in het boek.

Sport voor velen

In de tweede helft van de 19de eeuw is in Engeland de eerste, in een aantal opzichten negatieve, impact van de industrialisatie overwonnen. De

Voetbal in Kingston on Thames in 1846 (Uit: *Britain Transformed*). Vergelijk dat eens met de foto op de volgende bladzijde.

levensstandaard begon voor ieder merkbaar te stijgen en leidde zelfs tot het invoeren van de vrije zaterdagmiddag; de mobiliteit van de bevolking maakt uitstapjes (naar zee bijvoorbeeld) mogelijk; de brassbands en de music halls komen tot ontwikkeling. In dit verband moet men ook de opkomst van de massasport plaatsen.

Het traditionele football had zoals gezegd de industrialisatie en de verburgerlijking van de samenleving niet doorstaan. Veiliger waren de diverse footballspelen, zoals beschreven in Tom Brown en beoefend op tal van public schools. Die spelen kenden geen uniforme regels, wat geen probleem was zolang alleen op de eigen school en in eigen schooltijd werd gespeeld. Maar als men na het afsluiten van z'n schoolcarrière door wilde gaan met sporten met of tegen lieden van andere scholen was er natuurlijk behoefte aan overeenstemming over de spelregels. Mocht men de bal 'hanteren' en mocht men gebruik maken van 'hacking' (tegen de schenen schoppen)? Uiteindelijk zijn twee verzamelingen regels de basis geworden van twee spelvormen: de Rugby rules van 1845 en de Cambridge rules van 1861, die in 1863 worden overgenomen door de Football Association (wiens "association football" populair werd onder de naam "soccer").

De eerste verenigingen die we kennen zijn uitsluitend een aangelegenheid van old boys, maar in de jaren zeventig en tachtig krijgt het voetballen een zeer snelle en maatschappelijk brede verspreiding, vooral de soccer variant. Dat gebeurde vooral door drie instanties: kerken, scholen en bedrijven creëerden een geheel nieuwe recreatiestructuur. Er ontstond een moderne spelstructuur met complexe, schriftelijk vastgelegde uniforme regels; vaste speeltijden; goed omschreven penalty's; een neutrale speelleider.

De socioloog Elias noemt dit proces 'sportificatie' en legt een verband met zijn civilisatietheorie, waarin immers de geleidelijke ontwikkeling van gereguleerde omgangsvormen ('beschaafd gedrag') centraal staat.

Ik tracht zo aan de hand van de sport het fundamentele sociale transformatieproces dat Engeland onderging tussen 1780 en 1880 duidelijk te maken.

Het team van Aston Villa in 1887 (Uit: Britain transformed).

Leuk materiaal

Veel ook voor niet historisch geschoold publiek toegankelijk bronnenmateriaal kan gebruikt worden om het verhaal te illustreren. Zo kan de wedstrijdbeschrijving uit *Tom Brown's Schooldays*, worden gesteld naast de FA rules; of bijgaande afbeelding van de traditionele footballwedstrijd in Kingston in 1846 worden gecontrasteerd met de elftalfoto van Aston Villa in 1887. Een treffender 'verbeelding' van een veranderingsproces ken ik niet.

De vraag naar wat er is gebeurd en waarom zal bij de enigszins geïnteresseerde leerling wel opkomen. Dan is het natuurlijk nog een lange weg naar een werkelijk inzicht in het sociale transformatieproces zoals boven beschreven. Daarin lijkt mij de rol van de leraar als explicateur moeilijk te ondervangen al zou het interessant zijn te zien hoever de leerling gestuurd in het rijk voorradige bronnenmateriaal op eigen kracht, in het leerhuis, kan komen.

Op bladzijde 24 en 25 staan enkele bronnen voor gebruik in de klas.

Literatuur

Boeken over sport in de Oudheid en de Olympische Spelen staan bij de artikelen van Heleen Sancisi en H.W. Pleket.

Over de ontwikkeling van de moderne sportbeoefening gaat het boek van Norbert Elias en Eric Dunning, *Quest for excitement. Sport and Leisure in the civilising process* (Oxford 1986).

Verder komen mogelijk van pas: Bram Cohen, *De Geschiedenis van het voetbal* (Amsterdam 1996). Charles P. Korr, 'West Ham United Football Club and the beginnings of professional football in East London 1895-1914', in: *Journal of Contemporary History*, Volume 13, 1978.

Robert W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society 1700-1850* (Cambridge 1973).

Harold Perkin, *The Origins of modern English Society 1780-1880* (London 1969).

James Walvin, *Leisure and Society 1830-1930* (London 1978).